

НАРІЧЧЯ. ГОВОРИ. ГОВІРКИ

УДК 811.161.2'286

Тетяна Ястремська

ДІАЛЕКТНА МАПА ЛЬВІВЩИНИ

Львівщина – особливий діалектний простір, який поєднує чотири говори південно-західного наріччя української мови – наддністрянський, надсянський, бойківський та волинський (південноволинські говірки). У статті проаналізовано особливості дослідження цих говорів, а також активовано одну з найважливіших проблем діалектології та лінгвогеографії – визначення меж говорів та смуг перехідних говорів. На підставі праць діалектологів від кінця ХІХ до початку ХХІ ст. та сучасних експедиційних записів Н. Хібеби, Л. Хомчак, В. Шелемех (Різник), Т. Ястремської та ін. уточнено межі говорів, які демонструє картосхема.

Ключові слова: південно-західне наріччя, діалект, межі говорів, перехідні говори, смуги перехідності, лінгвістична карта.

Lviv region is a unique dialect space. There are four dialects of the South-Western dialect of the Ukrainian language, namely, Dniester dialects, Sian dialects, Bojkian dialects, and South Volhynian dialects. The peculiarities of the study of these dialects, the underlying theoretical works, the achievements of lexicography and linguogeography analysed in the article.

The problem of division of the dialects is one of the most important in dialectology. First of all, it relates to the fact that a sharp transition between the dialects there, mostly fix transition zones dialects, whose presence proves impossible to draw a clear boundary between adjacent dialects. The conventional dialect boundaries, including zones of transition, were allocated in the article. Based on existing studies analysed dialects, as

well as modern records dialect speech by the N. Khibeba, L. Khomchak, V. Shelmekh (Riznyk), T. Yastremska and others.

Key words: *south-western dialect, dialect, dialect boundaries, transitional dialect, transitional zones, linguistic map.*

Львівщина – особливий діалектний простір, який поєднує чотири говори південно-західного наріччя української мови – наддністрянський, надсянський, бойківський та волинський.

Центральний говірковий масив південно-західного наріччя, який «покриває» основну частину області, формує **наддністрянський говір**, поширений у верхів'ї Дністра – у центрально-східній частині Львівської, продовжується на півночі Івано-Франківської та в Тернопільській обл. (на захід від р. Збруч), а також на території Польщі (північно-західна частина Перемишльського та Замостського воєводств).

На північному заході від Львова і далі вузькою смугою на території сучасної Польщі до р. Річиця дослідники (І. Верхратський, О. Горбач, К. Дейна, К. Кисілевський, М. Лесів) виділяють групу т. зв. «батюцьких» говірок, перехідних до надсянських і південноволинських говірок, які, очевидно, не потрібно виділяти в окрему групу, а варто вважати перехідними.

На позначення говору відомий також термін «опільський» говір, який інколи вживають паралельно із усталеним – «наддністрянський» (у працях І. Верхратського, І. Зілинського, К. Дейни, О. Горбача), а також «галицький» (В. Курашкевич) [детально див.: Ястремська 2008: 57 – 58].

Наддністрянський діалект вважають таким, який має найбільший вплив на говори південно-західного наріччя, адже його ізоглоси мають тенденцію поширюватися на територію суміжних діалектів.

Синтезований аналіз (історія дослідження, класифікація та опис фонетичної та морфологічної систем, діалектні тексти, словник) південно-західних говорів української мови на північ від Дністра подано в монографії Г. Ши́ла [Ши́ло 1957], однак здебільшого об'єктом дослідження вчених (П. Приступа, Д. Бандрівський, К. Кисілевський, О. Горбач та ін.) були

частини цього говору, властиво, мовлення мешканців деяких районів чи навіть окремих населених пунктів Львівської обл. [Ястремська 2008: 58 – 59].

Лексичний матеріал із цього регіону фіксує «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шиля (Львів, 2008). Р. та Л. Осташі підготували до друку словник с. Стриганці Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл., який виходить частинами в різних наукових виданнях (літери А – К; 2010 – 2017). Словник Ю. Гнатишака, О. Сімович, Н. Хобзей та Т. Ястремської «Слова з Болехова» (Львів, 2017) демонструє лексичне багатство із наддністрянсько-бойківського суміжжя – м. Болехів Івано-Франківської обл.

Надсянський говір – говір зі сумною історією, пов'язаною з акцією «Вісла», і зі складною долею. Поневірянь зазнали не тільки мешканці Надсяння, а й сама говірка, яка ледь не занепала в перипетіях історії.

В Україні говірки досить компактно зосереджені в західній частині Старосамбірського, Мостиського та Яворівського р-нів Львівської обл., на території Польщі – у деяких повітах Підкарпатського (Коросно, Тарноберег, Перемишль) та Люблінського (Замістя) воєводств.

Першу назву говору – «долівський» – запропонував свого часу І. Верхратський (1900), який уперше намагався виокремити цю діалектну групу як самостійну одиницю. До наукового обігу назву «надсянський» запровадив В. Ганцов (1923); закріпилася вона після опублікування «Карти українських говорів» І. Зілинського (1933) та праці М. Пшеп'юрської «Надсянський говір» (1938).

Депортація українців спричинила насамперед втрату цілісного етномовного континууму, а відтак – асиміляцію й нівеляцію говору.

Особливості говору на різних рівнях вивчали І. Верхратський, М. Пшеп'юрська-Овчаренко, С. Грабець, Я. Рігер, М. Лесів, Мирон Онишкевич та ін., а також сучасні дослідники – Л. Хомчак та В. Шелемех (Різник), чії дослідження дали змогу корегувати межі надсянсько-наддністрянсько-бойківського порубіжжя. Досить скупо інформацію про надсянський говір, терени його поширення

та діалектні риси подають систематизовані праці з української діалектології радянського періоду авторства Ф. Жилка [Жилко 1955; Жилко 1990], С. Бевзенка [Бевзенко 1980], І. Матвіяса [Матвіяс 1990], що зумовлено політичними причинами.

Щодо створення лексикографічних праць надсянського говору можна виділити два періоди: перший пов'язаний з іменами І. Верхратського (1900) та М. Пшеп'юрської-Овчаренко (1938), чиї праці містили невеликі словнички; другий період представляють сучасні дослідження А. Кудрика (2002), Н. Козія (2008), Л. Хомчак (2009) та ін.

«Атлас надсянського говору» Мирона Онишкевича, який репрезентує говір на рівні лексики, а також фонетики, словозміни, словотвору, ономастики, готують до друку у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Я. Рігер упорядкував та опублікував «Atlas ukraińskich gwar nadańskich» (Варшава, 2017) за матеріалами польових записів С. Грабця.

Сучасні студії переконують, що говір зберігся як український, однак передбачення не надто втішні. Діалектологи зазначають, що досліджувати говірки Надсяння стає дедалі важче, адже основна частина історичної території відійшла до складу Польщі в результаті акції «Вісла», де говірки здебільшого не функціують компактно, а в Україні, на крайньому заході Львівської обл., носіями говору є переважно представники старшого покоління. Отже, фактично фіксуємо два різновиди надсянського говору – переселенські говірки, підпорядковані сильним змінам під впливом інших мовних систем, та говірки, поширені на етнічній території [Ястремська 2008: 63].

Бойківський (північнокарпатський) говір – один із найбільш архаїчних карпатських говорів південно-західного наріччя – охоплює територію північних схилів Карпат, гірських районів Львівської (передусім Турківський та Сколівський р-ни, південна частина Старосамбірського, Дрогобицького, Стрийського р-нів) та Івано-Франківської обл., а також суміжні (Міжгірський, Воловецький) райони Закарпатської обл.; незначні його вкраплення на території Польщі, на схід від р. Ослава до р. Стрваж, де починається смуга перехідних лемківсько-бойківських говірок [Ястремська 2008: 70 – 71].

Щодо окреслення обширу бойківського говору, як і щодо виділення його як цілості, віддавна тривають дискусії та суперечки, адже територія поширення говору має свою специфіку – це високогірні райони Карпат, тому й говірка його носіїв своєрідна [див.: Ястремська 2008: 72 – 74].

Проте більшість дослідників відзначає цілість говору, кваліфікуючи його як самостійну одиницю діалектного членування, зокрема Ю. Шевельов виділив бойківський діалект як основний у карпатській групі, зазначивши, що він має «таке саме становище, як наддністрянський діалект серед групи говірок на північ від Карпат: він є центральним діалектом і його історичне існування в головній частині нинішньої бойківської території не підлягає жодним сумнівам» [Шевельов 2002: 973].

Початки лексикографічного опрацювання бойківських говірок сягають середини XIX ст., коли дослідники записували етнографічний та фольклорний матеріал. Вони пов'язані з іменами І. Вагилевича (1841), Й. Гоцького (1895), Ю. Кміта (1934 – 1939), Михайла Онишкевича (1984), М. Матіва (2013) та ін.

На підставі польових записів С. Грабця професор Я. Пірер підготував до друку та видав «Atlas gwar bojkowskich» (Вроцлав, Варшава, Краків, Гданськ, 1981 – 1986).

На півночі Львівської обл. (Радехівський, Сокальський р-ни, частково – Жовківський, Кам'яно-Бузький, Буський, Бродівський р-ни) і далі на південний схід – у Тернопільській обл., тобто у південних районах історичної Волині, поширена четверта група діалектів Львівщини – **південноволинські** говірки, що становлять частину волинського говору [детально див.: Ястремська 2018: 84 – 85]. Це старожитні говори волинсько-подільської групи південно-західного наріччя, хоча Ю. Шевельов вважав, що з історичного погляду ці говірки не можна трактувати як самостійну одиницю, це радше «передатна ланка в поширенні інновацій з південного заходу (наддністрянські говірки) на схід і навпаки» чи «місток між північно-західними та південно-східними теренами» [Шевельов 2002: 967 – 968].

Межуючи на півдні з наддністрянськими, південноволинські говірки зберігають чимало рис цього говору, натомість для

північноволинських характерні риси, спільні із західно-та середньополіськими говірками північного наріччя. Південноволинський говір проаналізовано здебільшого в контексті ширших ареалів [Шило 1957; Дејна 1957; Жилко 1955; Бевзенко 1980; Матвіяс 1990 та ін.].

Проблема визначення меж говорів дотепер не втрачає своєї актуальності. Це пов'язане передусім із тим, що різкого переходу між говорами немає, переважно наявні смуги (чи зони) перехідних говорів, що підтверджує неможливість провести чітку межу між суміжними говорами чи мовами.

Діалектний поділ (навіть умовний) – дискусійний і складний процес, незважаючи на те, що чимало дослідників торкалося цієї проблеми, проте щодо результатів дослідження діалектного простору помітні розбіжності «у визначеннях тих самих діалектних явищ, навіть однаково локалізованих, і меж говорів» [Коць-Григорчук 2011: 42].

Зазначимо, що окреслення меж говорів у наукових розвідках часто залишилося на рівні 50 – 70-х років ХХ ст. і пов'язане передусім з укладанням фундаментального «Атласу української мови» (АУМ), карти якого «дають багаті відомості не лише про «вершини діалектних айсбергів», тобто про «комплекси явищ, які вважаються суттю діалектів, але й про спеціально не досліджувані досі зони змішаності та перехідності» [Коць-Григорчук 2011: 44]. Межі перехідних говорів, які виокремлено на підставі сучасних досліджень діалектного простору, часто різняться від тих, які представлено у працях, виданих до середини 90-х років ХХ ст., що зумовлене не тільки динамікою говорів, специфікою їх функціонування, а й ідеологічними чинниками (зокрема щодо надсянського говору).

Картографувати перехідні зони запропонував Г. Шило [Шило 1957 (карта)], проте, на жаль, цієї ідеї не підтримано; в АУМі позначено тільки «говірки з деякими рисами суміжних наріч (виділення наше – Т. Я.)» (АУМ: к. IV), а смуги перехідних і мішаних говірок залишалися переважно поза увагою укладачів карт.

Під час опрацювання діалектних матеріалів (часто відома тільки назва населеного пункту) іноді важко визначити говір, який ці матеріали репрезентують. АУМ не завжди може

дати відповідь на це запитання, зокрема, коли йдеться про суміжні говори. Так виникла ідея з'ясувати межі говорів, щоб встановити, який говір відображає певне діалектне явище, текст чи запис живого мовлення діалектоносія.

На підставі діалектологічних праць та сучасних експедиційних записів (Н. Хібеби, Л. Хомчак, В. Шелемех (Різнюк), Т. Ястремської та ін.) укладено картосхему меж говорів, яка деякою мірою відображає і смуги перехідності.

Картосхема

Перша з аналізованих зона діалектних вібрацій – зона скупчення трьох говорів **надсянсько-наддністрянсько-бойківська** (1; див. картосхему) – одна з найбільш невиразних і дискусійних. Надсянські, наддністрянські й бойківські говірки «сходяться» на території західних околиць Львівської обл., зокрема в Старосамбірському р-ні Львівської обл. в межах умовної лінії Лопушниця – Велика Сушиця – Велика Лінина (за сучасними записами). Експедиційні записи в селі Росохи Старосамбірського р-ну (приблизно 10 км від Лопушниці і 20 км від Добромиля) у липні 2010 р. підтвердили наявність у мовленні носіїв говору рис бойківського, наддністрянського та надсянського говорів із домінуванням перших, а також наявність значної зони перехідних говорів.

Надсянсько-наддністрянська (2; див. картосхему) перехідна смуга від «Старосамбірського трикутника» простягається в північно-західній частині Самбірського р-ну, захоплює південний схід Мостиського р-ну і далі у Яворівському р-ні до смт Немирів [Бевзенко 1980: 223; Жилко 1990: 24]. І. Матвіяс припускав, що смуга проходить ближче до українсько-польського кордону: «по кордону з Польщею, а далі на південь приблизно по лінії Немирів – Яворів – Мостиська – Добромиль [Львівської обл.]» [Матвіяс 1990: 74]; пор.: (АУМ: к. 395).

Досить широка **наддністрянсько-бойківська** (3; див. картосхему) зона перехідності проходить на південь від умовної лінії: Хирів Львівської обл. (дослідники називають також: Добромиль [Матвіяс 1990: 75], верхів'я р. Дністер [Жилко 1955: 140]) – на південь від Самбора (варіант: на північ від Самбора [Жилко 1990: 24], Старий Самбір [Матвіяс 1990: 75]) – Трускавець (або Борислав [Жилко 1955: 140; Матвіяс 1990: 75]; на схід від Стрия [Жилко 1990: 24]), а відтак через м. Болахів Івано-Франківської обл. та м. Долину.

К. Дейна та Г. Шило констатували, що чіткої межі між **волинськими** й **наддністрянськими** говорами немає: «наддністрянський (опільський) говір відділяє від волинського не якась одна лінія, а досить широка перехідна зона» [Дејна 1957: 137]; «перехідні говірки тягнуться смугою від 30 до 60 км

і охоплюють північні райони Львівщини та Тернопільщини» [Шило 1957: 182] (4; див. картосхему).

У 50 – 70-ті роки ХХ ст. мовознавці волинсько-наддністрянську межу проводили приблизно від польського кордону у верхів'ях рік Західний Буг, Стир, від верхів'я р. Серет до р. Збруч [Жилко 1955: 109, 129], тобто умовною лінією: Рава-Руська Львівської обл. (інші варіанти: Забір'я [Шило 1957: 169]; Белз [Матвіяс 1990: 60]) – Великі Мости – Кам'янка-Бузька (або: Добротвір [Шило 1957: 169]) – Буськ (варіант: Чаниж – Вербляни – Підгірці [Шило 1957: 169]; Олесько [Шило 1957: 182]) – Підкамінь (інше припущення: Броди [Дејна 1957: 137], Золочів [Матвіяс 1990: 60]) і далі у Тернопільській обл. через Залізці – Збараж – Підволочиськ (до р. Збруч). Приблизно по названій межі проходять ізоглоси явищ АУМу (АУМ: кк. 396, 397).

Наведені у статті міркування про межі поширення говорів, безперечно, потребують уточнень і доповнень, зроблених на підставі детальних сучасних записів говорів, зокрема перехідних, досліджень їх систем на різних рівнях мови та картографування діалектних явищ, адже внести корективи щодо діалектного поділу може кожне нове дослідження конкретного діалектного суміжжя, кожен новий обстежений населений пункт. І не можна оминати увагою чинника часу, адже межі діалектного простору корегує кожне нове покоління.

АУМ – Атлас української мови: у 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ: Наук. думка, 1988.

Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980.

Дејна К. *Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny*. Wrocław, 1957.

Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології сучасної української мови. Київ, 1955. 316 с.

Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови. *Мовознавство*. 1990. № 4. С. 18 – 27.

Коць-Григорчук Л. Еволюція українського мовлення в діалектному просторі. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 41 – 51.

Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наук. думка, 1990.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002.

Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957.

Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір. Зб. наук. праць*. Відп. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів, 2011. С. 55 – 106.

REFERENCES

An Atlas of the Ukrainian language. Volyn, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia and adjacent lands (1988). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Bevzenko, S. P. (1980). *Ukrainian dialectology*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.)

Deina, K. (1957). *Ukrainian dialects of the Ternopil region*. Vrotslav.

Zhylko, F. T. (1955). Essays on dialectology of modern Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.)

Zhylko, F. T. (1990). Areal systems of the Ukrainian language. *Movoznavstvo (Linguistics)*, 4, 18–27 (in Ukr.)

Kots-Hryhorchuk, L. (2011). The evolution of Ukrainian language in dialect space. *Ukrainska mova (Ukrainian language)*, 3, 41–51 (in Ukr.)

Matviias, I. H. (1990). *The Ukrainian language and its dialects*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Shevelov, Yu. (2002). *A historical phonology of the Ukrainian language*. Kharkiv: Akta (in Ukr.)

Shylo, H. F. (1957). *South-western dialects of the URSR north of the Dniester*. Lviv (in Ukr.)

Yastremska, T. (2011). *The dialect space of Halychyna: Dialects of the Ukrainian language*. In Ya. Isaievych, M. Mozer, & N. Khobzei (Eds.), *The Ukrainian language in Halychyna: a historical perspective* (pp. 55–106). Lviv (in Ukr.)

Статтю отримано 12.10.2018

Tetiana Yastremska

THE DIALECT MAP OF THE LVIV REGION

Lviv region is a unique dialect space. There are four dialects of the South-Western dialect of the Ukrainian language, namely, Dniester dialects, Sian dialects, Bojkian dialects, and South Volhynian dialects. The peculiarities of the study of these dialects, the underlying theoretical works, the achievements of lexicography and linguogeography analysed in the article.

The problem of division of the dialects is one of the most important in dialectology. It connected with the absence of a sharp transition between the adjacent dialects. There are transition zones (so-called “vibrations zones”, “interference zones”, “contact zone”) of the dialects.

The hypothesis of the dialectologists for the delineation of the dialect boundaries and the conventional dialect boundaries, including zones of transition south-western dialect, were summarised in the article.

The source materials were the particular dialectological study (in works by S. Bevzenko, V. Hantsov, K. Dejna, F. Zhylo, I. Zilynskyj, L. Kots-Hryhorchuk, I. Matvijan, I. Pankevych, J. Rieger, Ya. Rudnyckyj, H. Shylo, linguistic atlases – fundamental common dialects “An Atlas of the Ukrainian Language”, regional atlases – “An Atlas of the Bojkian Dialect”, “An Atlas of the Ukrainian Dialects of Nadsiania Region” by J. Rieger, etc.). Based on existing studies analysed dialects, as well as modern records dialect speech by the N. Khibeba, L. Khomchak, V. Shelmekh (Riznyk), T. Yastremska and others. The changes in the definition of dialectal boundaries also discovered. The dialect boundaries of the dialects demonstrated on the schematic linguistic (resp. dialect) map.

The goal of this research is to analyse the problem of division of the south-western dialects of Ukrainian and to suggest own vision of this question. The hypothesis about dialect borders, of course, need more clarifications and additions. It is necessary to research the systems of the different linguistic levels and to construct the dialect maps of transitional dialects and transitional zones.